

TESZENYI ELEONÓRA – MOLNÁR BALÁZS – FENYŐ
IMRE – PÁLFI SÁNDOR – VARGÁNÉ NAGY ANIKÓ –
RÁBAI DÁVID – SZÖLLŐSI TAMÁS – NATALIE CANNING

„Mert soha nem láttalak titeket, soha az életemben.”

Kiszámíthatatlan etikai kérdések a
koragyermekkorai kutatásokban

ÖSSZEFOGLALÓ

Az empirikus kutatásokhoz szükséges etikai engedély megítélése rendszerint az előre kiszámítható, nagyrészt procedurális jellegű etikai megfontolások alapján történik. Ugyanakkor a kutatók gyakran szembesülnek a kutatásaik során olyan komplex szituációkkal is, amelyekben spontán kell erkölcsileg helytálló döntéseket hozniuk. Ennek ellenére a gyermeki jogokat érvényre juttató spontán etikai döntéshozatal kevésbé vizsgált, számos részletében kidolgozatlan kérdéskör, amely az etikai kódexekben sem jelenik meg kellő hangsúllyal.

Tanulmányunk egy 27 magyarországi óvodára kiterjedő kvalitatív gyermekjogi vizsgálatra építve mutat be két esetet, amelyek rávilágítanak az ENSZ gyermekjogi egyezménye (1989) 12. cikkelyének első bekezdésében megfogalmazott gyermeki jog (a gyermek szabad véleménynyilvánítása és a vélemény figyelembevétele) kutatásetikai jelentőségére. A két elemzésre kerülő vizsgálati szituációban a kutatók reflektív módon ismerik fel azt, hogy a szülői engedélyadás mellett szükség van a gyermeki igények tudatosítására és megértésére. Ez magában foglalja annak a felismerését is, hogy óvodáskorban is képesek arra a gyermekek, hogy megbeszéljék és újratárgyalják a kutatáshoz való hozzájárulásuk paramétereit, és ezek alapján döntést hozzanak.

A tanulmány megerősíti az etikai szimmetriára való törekvés jelentőségét, amelyben a kisgyermeknek joga és lehetősége van a számára megfelelő módon kifejezni a szükségleteit, a kutatással kapcsolatos igényeit. A tanulmány arra mutat rá, hogy a gyermekekre odafigyelő, empátikus ráhangolódás segíti a kutatókat abban, hogy váratlan helyzetekben is erkölcsileg megalapozott, a gyermeki jogot nem sértő etikus döntéseket hozhassanak.

Kulcsszavak: *kutatásetika, koragyermekkor, részvételi jog*

1. BEVEZETÉS

Az empirikus kutatásokhoz szükséges etikai engedélyeket alapvetően az előre kiszámítható helyzetekre alapozva adják ki. Ezek az engedélyek, de jellemzően maguk az etikai kódexek is nagyrészt procedurális jellegűek. A kutatók ezzel szemben gyakran szembesülnek a kutatási folyamat során olyan komplex szituációkkal, amelyekben elengedhetetlen a spontaneitás, és a szabályok szellemében, de adaptív módon kell erkölcsileg helytálló döntéseket hozniuk. Ennek ellenére az is előfordul, hogy a deklarált etikai elveknek való megfelelés vágya, illetve kényszere felülírja a kutatók spontán erkölcsi reakcióit a vizsgálati személyek irányában (Richardson, 2019). Ezért a kutatások során előforduló bonyolult és erkölcsi érzékenységet kivánó problémák és javasolt megoldások ritkán jelennek meg a tanulmányokban, holott pontosan ezek azok a történések, amelyek a kutatást élővé, organikussá teszik, elősegítve a tudatos kutatói reflexiót és a kutatási gyakorlatok továbbfejlesztését.

Jelen tanulmány egy kisgyermekkel történő kutatás során felmerült etikai kihívásokat, valamint a kutatási folyamat előtt és alatt meghozott etikai döntéseket, az ezek háttérben meghúzódó etikai megfontolásokat tárgyalja. A kutatás egy magyar és egy angol egyetem kollaborációjában folyt, fókuszában a gyermeki jogok és azok megvalósulása az óvodai pedagógiai gyakorlatban állt. A gyermekek a kutatás két kulcsfázisának voltak aktív résztvevői: az

adatgyűjtésnek, valamint a kutatási eredmények visszacsatolásának. Ez utóbbi tekintetében a kutatók elsődleges célja az volt, hogy a vizsgálat érdemi eredményei a gyermekcsoportokhoz is eljussanak a művészet eszközeinek felhasználásával. Ennek során báb- művészek bevonásával bábelőadás készült a kutatási eredményekből, amelyet a részt vevő művészek előzetesen óvodai csoportokban is bemutattak, „kipróbáltak”, majd a gyermekek véleményét meghallgatva továbbfejlesztettek.¹ Ez lehetőséget teremtett arra, hogy a kutatási eredményekről a gyermekek is értesüljenek, reflektálhassanak rá. A kutatásban és az eredmények óvodai színtereken történő művészeti kommunikációjában részt vevő gyermekek életkora három és hat év között mozgott, emiatt az etikai

kérdések különösen alapos előzetes mérlegelést igényeltek, illetve számos speciális kihívást rejtettek magukban.

A British Educational Research Association (BERA; ld.: BERA, 2018), valamint a Magyar

Tudományos Akadémia (MTA; ld.: MTA, 2010) és a European Early Childhood Education Research Association (EECERA; ld.: EECERA, 2015) etikai elveinek összeegyeztetésével a kutatást vezető angol egyetem etikai bizottsága engedélyt adott a kutatás megvalósításához. Ehhez előzetesen mérlegelni kellett az önkéntes tájékoztatáson alapuló beleegyezés és az elállási jog, az anonimitás, a titoktartás és a visszaélés tilalma alapvető etikai elveit (BERA, 2018; EECERA, 2015), valamint a kényszer elkerülése, a tisztesség, a megbízhatóság, az objektivitás, az elfogulatlanság, az

hogyan a vizsgálat érdemi eredményei a gyermekcsoportokhoz is eljussanak

¹ A teljes darabot 2024. október 25-én mutatták be a Debreceni Vojtina Bábszínházban, amely a gyermekjogi kutatás eredményeinek „gyermeknyelven” történő közvetítését vállalta fel.

összeférhetőség, az átláthatóság, a kellő körültekintés, a felelősségvállalás etikai követelményeit (MTA, 2010). Bármilyen alapos az előkészület, a bizottságok előzetes jóváhagyása nem fed le minden etikai dilemmát, amely a kutatás közben

előfordulhat (Øye és mtsai., 2016, 455. o.), hiszen amikor emberi lények részvételéről van szó, az etika kérdései kapcsolat- és

helyzetfüggőek, „a kutatási folyamattal összhangban lévő szerves elemek”² (Palaiologou, 2014, 693. o.). Ez azt is jelenti, hogy amit az űrlapon leírtak alapján jóváhagy egy etikai bizottság, az nem biztos, hogy felkészíti a kutatót mindazokra az erkölcsi dilemmákra, amelyekkel a helyszínen találkozók (Øye és mtsai., 2016).

Ez a tanulmány ezért azokra a kérdésekre összpontosít – elsősorban a részvételhez való hozzájáruláshoz kapcsolódóan –, amelyeket a kérelem benyújtásakor nem lehetett még előre látni. Nutbrown (2010) felhívja a figyelmet arra, amit a tanulmányunkban mi is kihangsúlyozunk: a kutatás résztvevőinek védelmére való törekvés önmagában nem elegendő; a gondoskodás, érzékenység, folyamatos reflexió, illetve a résztvevők által rendelkezésünkre bocsátott adatokhoz való hűség kultúráját is kell érvényesíteni a kutatási projektek során. Ebből kiindulva a tanulmányunk azt tárgyalja, hogy a részvételhez való szülői hozzájárulások előzetes megszerzésén túl a gyermeki hozzájárulás vagy éppen annak megtagadása miként történik a kutatás folyamatában. A gyermeki igények szabad artikulálása és azok felnőtt általi figyelembevétele teret biztosít a gyermeki döntések számára, amelyek így

együttal váratlan kihívást is jelenthetnek a kutatóknak abban, hogy etikusan járjanak el egy-egy szituációban. A tanulmány jelentősége az etikai szimmetriára való törekvés fontosságának a megerősítésében rejlik (Salamon, 2015), amelyben a kisgyermeknek joga és lehetősége van a számára megfelelő módon kifejezni a kívánságait, mint ahogyan ezt az ENSZ

gyermekjogi egyezménye 12. cikkelye is elvárja (ENSZ, 1989). A gyermek és kutató közötti viszonyok kontextusában a kutató felelősége az, hogy helyesen olvassa, értelmezze a helyzetet, majd megtegye a szükséges módosításokat a kutatási folyamatban.

2. A KUTATÁS HÁTTERE ÉS KONTEXTUSA

Az etikai kérdések vizsgálatát egy Magyarországon folytatott kvalitatív, etnográfiaorientált vizsgálatsorozathoz kapcsolódóan végeztük. A vizsgálatsorozat egy magyarországi és egy angliai egyetem kollaborációjából született, és benne 27 óvoda 115 pedagógusa és mintegy 350 gyermek vett részt. A kutatás fő célja a gyermekjogok érvényesülésének a vizsgálata volt a mindennapi óvodai gyakorlatban.

Az adatgyűjtést az óvodák pedagógusai végezték 2021-ben egy általuk javasolt multimodális eszköztár segítségével, amely Clark és Moss ún. mozaik-megközelítésének az alapelveire építve keretet biztosított a pedagógusok számára a gyermekek véleményének feltárásához (Clark, Carr és Moss, 2011; Clark, 2017). A pedagógusok videókat,

² A tanulmányban szereplő idézett szövegek fordítását Teszenyi Eleonóra végezte.

hangfelvételeket készítettek az óvodai tevékenységekről, gyermekmegfigyeléseket végeztek és ezekre reflektáltak, fényképeket, gyermekrajzokat értelmeztek. Az adatfelvételt azok a pedagógusok végezték, akik a gyermekekkel nap mint nap találkoztak, így a gyermekek azokkal a személyekkel oszthatták meg személyes gondolataikat, akiket ismertek, akikben megbíztak. Az így nyert adatok többfázisú tematikus, kvalitatív elemzése után a kutatócsoport együttműködött egy bábszínházzal az eredmények művészi megjelenítése céljából, akik verbatim megközelítéssel bábszínadarabot készítettek az adatokból a kutatásban részt vevő gyermekek és családjuk részére. Ennek a művészi folyamatnak részeként látogattak el a művészek és a kutatók négy óvodai csoportba, ahol a gyermekek először találkoztak velük. A találkozás során a kutatók a gyermekek véleményét kérték azon történetekről, melyeket a művészek és kutatók közös munkájuk során a színpadra szántak. Ez egyben a kutatás egyik

kulcslépése is volt, amelyben a kutatók leellenőrizhették, hogy a kutatás korábbi, adatfelvételi

fázisában nyert információk (amelyek elsősorban megfigyelésekből, gyermeki munkák elemzéséből, gyermekekkel folytatott beszélgetésekből származtak) értelmezése mennyire tekinthető megbízhatónak, helyesnek a gyermekek szemszögéből.

A gyermekeknek ekkor még idegen kutatók és művészek megjelenése olyan társas helyzetet teremtett, amely váratlan kutatás-etikai kérdéseket vetett fel. Egy „kép a képben” szituáció jött létre: a kutatás a gyermeki jogokra irányult, ugyanakkor maguk a kutatók is olyan helyzetbe kerültek,

melyben a gyermeki jogok kutatás-etikai aspektusait kellett megjeleníteniük a munkájuk során. A tanulmányunk ez utóbbi szempontra fog koncentrálni, arra, hogy a kutatásban – amely történetesen a gyermeki jogok érvényesülését vizsgálta – részt vevő személyek miként hagyják kibontakozni a gyermekek részvételi jogát egy kutatási, illetve kutatáshoz kapcsolódó szituációban. Mindezek előtt a vonatkozó szakirodalom rövid áttekintése következik.

3. A KORAGYERMEKKORI KUTATÁSOK ETIKAI KÉRDÉSEI - SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A gyermekekkel folytatott vagy gyermekekre fókuszáló kutatások etikai kérdéseiről viszonylag kevés elemző munka jelent meg Magyarországon, de nemzetközi viszonylatban már gazdagabb szakirodalmi bázis áll rendelkezésünkre, így az áttekintésben első-

sorban ezekre a szakmunkákra koncentráltunk. A kutatásunk fő céljának megfelelően a gyermeki hozzájárulás kérdéskörére összpontosítunk, valamint arra, hogy a gyermekek hogyan pozicionálódnak a kutatás folyamatában, és ennek megfelelően miként tudják a véleményüket a számukra megfelelő módon kifejezni – lásd az ENSZ gyermekjogi egyezményének 12. cikkelyében a gyermeki véleménynyilvánítás jogáról, a 13. cikkelyben pedig a gyermek által választott kifejezési mód szabadságáról megfogalmazott követelményeket (ENSZ, 1989).

A koragyermekkori kutatások etikai szempontjairól széles körben úgy tartják, hogy azok jelentősége túlmutat a beleegyező

váratlan kutatás-etikai kérdéseket vetett fel

A koragyermekkori kutatások etikai szempontjairól széles körben úgy tartják, hogy azok jelentősége túlmutat a beleegyező

nyilatkozatok gépies kitöltésén, és ennek megfelelően „rugalmas és kontextuális” megközelítést igényelnek (Lyndon, 2023; Armijo és Willatt, 2022; Graham, Powell és Truscott, 2016; Kutrovácz, 2016). Ennek a megközelítésmódnak jelentős eleme a hatalmi viszonyok felismerése, különösen a gyermekek hozzájárulásának megszerzésében. A beleegyezés során ugyanis előfordulhat a felnőtt tudatos vagy rejtett pressziója a gyermek irányában, illetve az is bonyolult kérdéskör, hogy a gyermek egyáltalán érti-e, hogy milyen folyamat részesévé fog válni. A gyermeki beleegyezés megszerzése a kutatás kezdetén természetesen nem jelenti azt sem, hogy a kutatás előrehaladtával a gyermekek nem gondolhatják meg magukat, és nem léphetnek vissza a kutatástól. A hozzájárulás szabad megadásának, megtagadásának lehetősége egyben a vizsgálati személyek, gyermekek alanyi joga, amelyet biztosítani kell. Csépe (2021) a kutatásban részt vevők autonómiájaként fogalmazta meg ezt a követelményt: „[alapelv] a kutatásban részt vevők autonómiájának tiszteletben tartása, amelyet a szabad, tájékozott és folyamatos beleegyezés biztosít. Az autonómia érvényesítése magában foglalja azok védelmét is, akik ezt nem, vagy korlátozottan tudják gyakorolni. Ide tartoznak a kiskorúak, fiatalok, a kognitív károsodással, mentális egészségi problémával, neurodegeneratív betegségekkel küzdők” (Csépe 2021, 221. o.).

Azzal is tisztában kell lennie a kutatóknak, hogy ha a részvétel nem kívánatos a kisgyermekeknek, akkor azt különböző módokon mutathatják ki, így néha nehéz felismerni (Huser, Dockett és Perry, 2022). Ezeknek a kérdéseknek, problémáknak a kezelése

a kutató magas szintű erkölcsi elkötelezettségét, empátikus és tudatos döntéseit igényli.

3.1. Hatalmi viszonyok

Az óvoda olyan környezet kialakítására törekszik, ahol pozitív kapcsolat alakul ki a gyermekekben mind a térrel, mind a tárgyi környezettel, mind az óvoda terében lévő személyekkel, ezáltal „odatartozónak” érzhetik magukat (Johansson és Puroila, 2021).

Az óvodai csoportok optimális esetben olyan közösségekként működnek, amelyekben a gyermekek aktívak, tevékenyek, egyúttal azonban éberek

mások viselkedésére is, még akkor is, ha látszólag belemerülnek saját tevékenységeikbe. A csoportszobába belépő kutató ezért közvetlenül vagy közvetve, szándékosan vagy akaratlanul, de hatással van a környezetében lévő összes gyermekre (Gallagher és Gallagher, 2008), miközben a jelen lévő gyermekek, illetve az általuk kialakított gyermeki miliő is hat a kutatóra. Éppen ezért minden gyermek függetlenül attól, hogy van-e szülői beleegyezése vagy sem, bizonyos mértékig résztvevője az óvodában folyó kutatásnak. Akár kaptak tájékoztatást a kutatásról, akár nem, ez a helyzet óhatatlanul fennáll (Richardson, 2019). A felnőtt kutatók és a gyermekek közötti nyílt és látens kapcsolatrendszer létrehoz és működtet egy hatalmi viszonyrendszert, amely megnyilvánul a részvételhez való hozzájárulásban, illetve a kutatásban való későbbi folyamatos részvételben is (Huser és mtsai, 2022).

A kutatás dominánsan egy felnőtt konstrukció, és a gyermekek inkább érzik, mint értik, hogy a kutatásban való részvétel

létrehoz és működtet egy
hatalmi viszonyrendszert

mit jelent a számukra. A gyermekek gyakran olyan viselkedést, érzelmi reakciókat mutatnak, vagy olyan társas interakciókat kezdeményeznek, amelyek a kutató elvárásain vagy a tervezett kutatás paraméterein kívül esnek (Salamon, 2015; Chesworth, 2018). Ezért fontos, hogy a kutató reflexivitást gyakoroljon a kutatás teljes időtartalmában, minden szakaszában, illetve tisztában legyen az autentikus kutató és a kutatásban részt vevő személyek (gyermekek) közötti kapcsolatok értékével, és annak fenntartásának kihívásaival (Graham, Powell és Truscott, 2016; Musgrave, 2019). Egy etikus kutató megkísérli biztosítani az „etikai szimmetriát”, amelyben a felnőtt és gyermek szabadon együttműködhet, és ahol a gyermek épenséggel fel is bonthatja ezt az együttműködést (Salamon, 2015).

3.2. Beleegyezés a részvételbe – de kinek a joga ez?

Az előzetes információn alapuló beleegyezés megszerzése rugalmas és kontextusalapú megközelítést igényel a kutatóktól. Mivel a kisgyermekek a kutatás kiszolgáltatott résztvevőinek számítanak, elengedhetetlen a szülői beleegyezés megszerzése (Kutrovátz, 2016). Ennek az eljárási követelményei azonban akaratlanul is gátat szabhatnak a gyermekek részvételének.

Miután a szülők a gyermekek „kapuőreinek” is tekinthetők (Balen és mtsai., 2006, 29. o.), a beleegyezésük feltétlenül szükséges a kutatásokat felügyelő etikai bizottságok irányában is, amelyek alapján ezek a kutatásokra engedélyt adnak. A szülői engedélyek megszerzésének eljárási követelményei ugyanakkor megnehezíthetik vagy meg is

akadályozhatják a gyermekek részvételét. Nutbrown (2010) azonban vitatja azt a megközelítésmódot, hogy a szülők feladata mindössze ennyiben merülne ki. Úgy véli, hogy a szülők feladata az is, hogy tágabb értelemben is megvédjék a gyermekeiket a lehetséges károktól, és nem olyan kapuőröknek tekintendők, akik egyszerűen csak lehetővé teszik mások számára, hogy azok saját belátásuk szerint be- és kilépjenek a gyermekek életébe/életéből. Mindemelllett a felelősségük nem is kizárólagos, a döntésekben, a kutatási helyzetekben mások felelőssége is egyértelműen jelen van. Richardson (2019) szintén amellell áll ki, hogy a szülők beleegyezése önmagában nem elegendő a gyermekek részvételének biztosításához. A gyermekek számára is fontos, hogy tudják, miben vesznek részt, mivel jár a részvételük, és az is, hogy ezt megbeszélhessék másokkal, a részvételük paramétereit vagy hogyanját megtárgyalják a kutatókkal.

A szülői engedélyek önmagukban az ENSZ gyermekjogi egyezménye (ENSZ, 1989) cikkelyei alapján sem elégségesek (Richardson, 2019). A 12. cikkely kimondja, hogy a gyermeknek joga van véleményét nyilvánítani az őt érintő ügyekben. Az e tör-

vénnyel helyen kifejtett gyermekjogi kutatásban való megvalósulásának paradoxona az, hogy a gyermek részvételét a szülő engedélyezi (vagy nem),

tehát a gyermek a véleményét csak akkor fejezheti ki, amikor a szülő erre engedélyt adott. A gyermekeknek azonban tisztában kell lenniük azzal, hogy választási lehetőségük van a részvételt illetően. Fontos, hogy ne érezzék magukat nyomás alatt, akár engedik a felnőttek a részvételüket, akár nem. A gyermekek különösen problémásnak

mások felelőssége is
egyértelműen jelen van

találhatják az ellenvéleményük kifejezését egy intézményi környezetben, ahol a felnőttek hatalma megszilárdult (*Schulte*, 2019, *Millei*, 2017).

Azt a problémakört, hogy a gyermek maga tárgyaljon a felnőttel a kutatásban való részvételét illetően, említik ugyan a szakmunkák (lásd például *Urbina-Garcia* és mtsai, 2022; *Mercieca*, *Mercieca* és *Mercieca*, 2022; *Richardson*, 2019;

Hammersley, 2015), ám ritkán elemzik kellő mélységben. Feltételezhetően azért, mert ez egy rendkívül nehezen feloldható etikai dilemmát rejt magában. Azt jellemzően könnyen elfogadjuk, hogy ha a szülő engedélyezi a részvételt, de a gyermek nem szeretné azt, akkor a kutatás az ő esetében nem folytatható. Mi van azonban akkor, amikor a szülő nem engedélyezi a részvételt, ám a gyermek szeretné azt? A szülőről feltételezzük azt, hogy nagyobb rálátása van a gyermek életére és a világ működésére, ezért az ő szava dönt. A gyermek nem írhatja felül a szülői döntést (*Hanafin*, *Brooks*, *Roche* és *Meaney*, 2014). Ebben az esetben azonban sérül és részben illuzórikussá válik a gyermeknek a véleménynyilvánítási joga.

A gyermekek kifejezett véleménynyilvánítási jogának követése egyértelműen elvárható a már idézett nemzetközi egyezményt (ENSZ, 1989) aláíró országok kutatóitól is (*Lundy*, 2007; *Lundy*, 2018). Módot kell találni arra, hogy a kutató a gyermekeknek lehetőség adjon elzárkózni a kutatástól, vagy éppen biztosítani a részvételüket, illetve biztosítani kell azt is, hogy a gyermek a részvételének feltételeit egyenrangú félként megbeszélhesse a kutatóval. Annak ellenére, hogy erről nem sok szakirodalom található,

pusztán az ENSZ hazánkban is ratifikált gyermekjogi egyezménye tükrében is elengedhetetlen, hogy a kutatók figyelembe vegyék ezt az elvárást a kutatás tervezésekor.

A gyermek által megadott részvételi beleegezés azonban ugyanúgy visszavonható, mint felnőttek esetében. *Mercieca* és munkatársai (2022) hangsúlyozzák, hogy a kutatóknak el kell fogadniuk ezt a kiszámíthatatlanságot, illetve azt, hogy minden felmerülő gyermeki kérdést egyenrangú félként kell meg tárgyalni, megválaszolni a kutatási folyamatban (*Mercieca* és mtsai, 2022).

Fontos az is, hogy az etikai megfontolások a kutatás teljes időtartama alatt tükröződjenek a kutató cselekedeteiben, ne csak a kutatás megkezdése előtt, amikor az etikai bizottság hozzájárulását kéri a kutatás elindításához (*Harcourt* és *Sargeant*, 2011). Javasolt, hogy az „etikai éberséget” (*Warin*, 2011, 810. o.) az egész kutatási folyamat során fenntartsák az érintett felnőttek.

3.3. A kutató erkölcsi elkötelezettsége

Az etikai éberség megtartásához szükség van erkölcsi elkötelezettségre, amit egy „erényes”, etikailag korrekt módon eljáró kutató a kutatás során folyamatosan be is tart. Ezt a kutatót a következő négy vonás jellemzi (*Rest*, 1982):

1. Etikai érzékenység (képes felismerni és azonosítani az etikai döntéseket igénylő helyzeteket);
2. Etikai érvelés (képes etikailag több oldalról is megvizsgálni egy-egy szituációt);

Mi van akkor, amikor a szülő nem engedélyezi a részvételt, ám a gyermek szeretné azt?

3. Etikai motiváció (akar etikusan cselekedni);
4. Etikus végrehajtás (képes az etikus döntéseit a gyakorlatban megvalósítani).

Az etikai ráhangolódást elősegíti továbbá a külső befolyásoló tényezők ismerete, a kapcsolatok dinamikájának megértése, a kutatás során használt eszközök, anyagok és terek befolyásának előzetes mérlegelése, valamint a kutatásban részt vevő, illetve azzal kapcsolatba kerülő személyekkel való előzetes és folyamatos kommunikáció (Hendry és mtsai., 2024).

Az ENSZ gyermekjogi egyezményének (ENSZ, 1989) politikai és jogszabályi keretekbe történő átvétele az egyes tagállamok számára azzal jár, hogy a gyermekeknek beleszólást kell kapniuk az őket érintő döntésekbe, beleértve a rájuk irányuló – például gyermekvédelmi – szolgáltatások felől érkező cselekvéseket is (Brady és Graham, 2018). Ez az elvárás „a kutatókra teszi annak a felelősségét, hogy a gyermekeket segítsék a kutatás lényegi kérdései iránti érdeklődésük kifejezésében és azok megvitatásában”

(Lundy és McEvoy, 2012, 131. o.). Ehhez az elváráshoz az előbbiekben leírt etikai éberség megtartása elkerülhetetlen. Tehát nem elég ismerni és mechanikusan betartani az egyetemi vagy akadémiai etikai szabályokat és kódexeket, hanem szükség van empátikus érzékenységre és ráhangolódásra is (Lipari, 2014). Ellenkező esetben az írásba foglalt szabályok betartása ellenére is nehéznak bizonyulhat a kutató számára, hogy etikusan járjon el a kutatási folyamat során.

a gyermekeknek
beleszólást kell kapniuk

A továbbiakban két olyan esetet mutatunk be az empirikus kutatásunkból, amelyben a fenti elvek megsértése, majd a kutatók reflektív korrekciója jól tetten érhető. Máguk az esetek természetesen elemezhetők egyéb diszciplínák (pedagógia, pszichológia, döntéelmélet, kutatómódszertan stb.) nézőpontjából is, de a tanulmányunk célkitűzéseihez igazodva mi az etikai megközelítésmódra koncentrálnunk, különös tekintettel annak az ENSZ gyermekjogi egyezményében (ENSZ, 1989) kodifikált szempontjaira. Mivel a vizsgált szituációk kutatási folyamathoz kapcsolódnak, a részt vevő felnőtteknek a *Rest* által megfogalmazott kutatói erények (1982) kontextusában kellett döntéseket hozniuk, ezért a bemutatott esetek nemcsak pszichológiai, de egyértelműen etikai, kutatásetikai dimenziókban is mozogtak.

4. A GYERMEKI BELEEGYEZÉS HELYBEN TÖRTÉNŐ (SPONTÁN) MEGTÁRGYALÁSA ÉS ÚJRATÁRGYALÁSA

Ahogy korábban is említettük, a kutatás során az eredmények visszacsatolása a gyermekekhez kulcseleme volt az adatelemzés és a disszemináció közötti fázisnak. Ez a visszacsatolás az óvodai csoportokban történt azután, hogy a szülők engedélyt megkaptak a gyermekük kutatásban való részvételéhez. Ahogy fent már utaltunk rá, a gyermeki reflexiók alapját a kutatási eredmények nyomán írt dramatikus bábjáték adta. A művészek és kutatók ellátogattak az óvodákba, hogy megkérdézzék a

gyermeket a bemutatásra készített történetről.

A személyes megjelenés a kutatási helyszíneken a legtöbb empirikus kutatás tipikus eleme, így az elemzésre kerülő két eset praktikus tanulságokkal szolgálhat más kisgyermekkel foglalkozó kutatók számára is. Szintén a praktikumot erősíti, hogy maguk a bemutatásra kerülő szituációk is alapvetően kutatásfüggetlenek, hasonló helyzetekbe más kutatási témák kapcsán is kerülhetnek a kisgyermeket vizsgáló szakemberek vagy az eredményeket disszemináló felnőttek. Fontos, hogy a szituációkban nincs semmilyen extrém viselkedés, a bemutatásra kerülő helyzetek, habár egy kutatáshoz kapcsolódnak, mégis hétköznapiak tűnnek, olyan eseménysoroknak, amelyek bármikor, bárkivel megtörténhetnek az óvodai nevelés színterein, ugyanakkor mégis komoly etikai vonatkozásokkal bírnak.

Szempont volt még a két eset kiválasztásánál, hogy a jelenlévő felnőtt személyek is rögtön érzékelték a helyzetek etikai vonatkozásait, így adekvát módon tudtak reagálni a felmerülő kihívásokra, képesek voltak a gyermeki beleegyezés újratárgyalására. Ennek köszönhetően jó példát tudtak adni arra, amikor a kutató, kutatásban szerepet vállaló személy (még általánosabb értelemben: felnőtt) kellő etikai érzékenységgel

érvényesíti a gyermekek részvételi jogát egy-egy óvodai szituációban.

4.1. Az első eset: Engedélykérés és engedélyadás gyermek-felnőtt viszonylatban

Az esetértelmezés a kutatásetikai kérdések tárgykörében jól használható módszer (Biczó, 2022), így mi is erre építünk.

Az első eset, ahol megjelentek a korábban vázolt etikai dilemmák, a következő volt:

Az óvodai csoportba kutatásban résztvevő szakemberek érkeztek; négy művész, két kutató, illetve egy őket segítő technikus. Érkezésükkor az egyik helyi óvodapedagógus vendégként mutatta be őket a jelenlévő gyermekeknek („Megérkeztek a vendégeink, gyerekek, üljetek le.”). A vendégként érkező művészek, kutatók, illetve a helyi pedagógusok és a gyermekek a csoportszobában körben ültek le a szőnyegen. A kutatók arról beszéltek a gyermekeknek, hogy miért vannak ott, és mi fog történni a történet bemutatása, majd annak megbeszélése során, illetve arra voltak kíváncsiak, hogy ez a folyamat megfelel-e a gyermekeknek. Ezután a forgatókönyvet a kezében tartva, az egyik művész (Timi – a nevek fiktívek) kezdett el beszélni, amikor az egyik gyermek (Csenge) felállt, és odalépett ehhez a művészhez:

Csenge: Megismerkedek a többivel, akit idehoztál.

Timi: Csenge, olyan jót mondtál. Ha leülsz, akkor én bemutatok neked mindenkit.

Csenge (*nem ül le*): Oké, csak neked még nem tudom, mi a neved.

Timi: Most szeretném neked is elmondani. *Odanyújtja a kezét a gyermeknek egy kézfogásra.* Csenge, én Timi vagyok.

Csenge: Csókolom. *Megrázza Timi kezét.*

Timi továbbra is rázza a kislány kezét: Szia, drága. Annyira szeretem, hogy ilyen vagy. *Némi hallgatás után:* Megengeded akkor, hogy bemutassam az én játszótársaimat?

Csenge bólogat.

Timi: Ott ül a széken Judit.

Judit: Szervusztok.

Gyerekek: Csókolom.

Timi: Itt, mögötted ül Kata.

Kata: Sziasztok.

Csenge közbevág: Szóval ő meg Mariann?

Timi: Igen, ővele már találkoztál... Áh! Jól van. Ott ül Dóri néni és Tibi bácsi, az ajtónál, a kamera mögött pedig a technikus bácsi, Norbi bácsi. *Ezután Csenge leül, de Timi észreveszi, hogy Csenge elkezd sírdogálni, és megkérdezi:* Csenge, mi történt?

Csenge sírva mondja: Hát én mondtam, hogy én még csak Böbe nénivel találkoztam *(Csenge itt felsorolja azokat a pedagógusokat, akik az óvodájából jelen vannak a beszélgetésen; mindegyik pedagógusra vagy ránéz vagy rámutat, ahogy említi őket)*, csak Piri nénivel, őt már ismerem, Zsuzsi nénivel meg Icus nénivel találkoztam. Csak...

Timi: És akkor mi most idegenek vagyunk...

Csenge közbevág: Mert soha nem láttalak titeket. Soha az életemben.

Timi: Nekem annyira nagy öröm azért, hogy most látlak téged.

Csenge: Nekem is, csak még nem láttalak soha.

Timi: És mit csináljunk, hogy ez úgy tűnjön neked, hogy ez egy jó dolog. Mit szeretnél?

Csenge: Amit akartok.

Ezután egy kislány arról kezd beszélni, hogy az édesanyja azt mondta neki, idegenekkel ne álljon szóba. Csak akkor, ha egy ismerős felnőtt is ott van.

Timi: Csenge, akkor lehet, hogy mi ismerős felnőttek vagyunk. Ismerjük az óvónéniket.

Csenge közbevág: Jó, de én láttalak titeket a mesében, reklámokban, de élőben soha.

Timi: Jaj, de jó, akkor most itt vagyunk élőben, és akkor megajándékozunk benneteket egy történettel.

Csenge: Jó. De majd a kamera forgatja?

Timi: Szerintem igen. *(A technikus bólint.)*

Kutató: Az neked jó, Csenge?

Csenge: Igen. *Aztán együtt mondja a művésszel, „...hogy a kamera forgassa”.*

Amint látjuk, ebben az első példában a felnőttek nem mutatkoztak be a gyermekeknek. Emögött különböző okok húzódtak meg, ugyanakkor kutatásetikai tartalommal is bír. A fenti eset a gyermek és a felnőtt közötti tárgyalást mutatja be az önkéntes beleegyezés tájékoztatáson alapuló megvalósulásának aspektusából (*Urbina-Garcia és mtsai, 2022, Mercieca, Mercieca és Mercieca, 2022*). A gyermekekkel való találkozás az etikai elveknek megfelelően, valamint az etikai érzékenység és motiváció (*Rest, 1982*) jegyében indult: a helyszínen a gyermekek kollektív beleegyezésével kezdték a beszélgetést a kutatók, amelybe bevonták a pedagógusokat, akikben a gyermekek megbíztak, illetve megkérdezték a gyermekeket is a részvételről. A pedagógusok képviselték a beleegyezés megtárgyalása során a gyermekek érdekeit, ami azt feltételezi, hogy a felnőttek és a gyermekek között megvan a hatalmi egyensúly; a pedagógusok ismerik és képviselik a gyermekek szempontjait (*Lundy, 2007; Salamon, 2015*).

Jelen esetben azonban ez nem elégített ki minden szempontot, így a fenti szituáció nagyon gyorsan az egyik gyermek saját beleegyezésének megtárgyalásává alakult, aminek a többi gyermek is szemtanúja volt. Ennek a gyermeknek fontos volt, hogy tájékozott legyen, ezért kérdezett. A kollektív beleegyezés, amelynek mind a pedagógusok, mind a gyermekek részesei voltak (*Gibson, Stasiulis, Gutfreund, McDonald és Dade, 2011*), számára nem volt elégséges. Ennek a háttérben az állhatott, hogy nem vonták be kellőképpen ebbe a folyamatba (pl. túl elvont volt számára a megegyezés lényege), a tájékoztatás nem a gyermek

nyelvén történt, vagy csak később tudatosultak benne az egyéb igényei. Ezért szükségessé vált számára a részvétel újratárgyalása. Ez a kutatót arra készítette, hogy etikailag a gyermek oldaláról is megvizsgálja a beleegyezés kérdését (*Rest, 1982*), amely a felnőtt részéről etikai érzékenységet és nyitottságot igényelt, majd a gyermek által támasztott feltétel elfogadásához vezetett (*Mercieca és mtsai, 2022*).

Ahogy ezt az etikai szimmetria (*Salamon, 2015*) szüksége is megköveteli, ebben a példában egyensúlyt látunk Csenge (a gyermek) és Timi (a művész) között abban, ahogyan megtárgyalják a részvételhez való hozzájárulás feltételeit – nemcsak az előzetes, hanem a folyamatos kommunikáció fenntartása révén is (*Hendry és mtsai., 2024*).

Az adatgyűjtés szinte mindig a gyermekek személyes (intim) terének bizonyos mértékig történő megsértésével jár (*Stake, 1995*), ezért a teljes körű tájékoztatáson alapuló és önkéntes hozzájárulás megszerzése kulcsfontosságú. Bár a kutatók előzetesen a szülők és a pedagógusok beleegyezését kérték és szerezték is meg, ez jól láthatóan nem volt elégséges a gyermeki jogok szempontjából (*UNICEF Evaluation Office, 2015*).

Ez az eset előrevivő tanulságnak bizonyult számunkra is, amely egyértelműen kihangsúlyozta az empatikus kapcsolatok jelentőségét, és annak az igényét a kutatók részéről, hogy ne csak az előre megfogalmazott etikai elvárásoknak megfelelő döntések meghozásában legyenek motiváltak, hanem spontán szükségessé váló döntések gyakorlati végrehajtásában is, végig a kutatás során (*Rest, 1982*). Csenge aggodalmai és kérdései arra is rávilágítottak, hogy a felnőttek

ez jól láthatóan nem volt
legendő a gyermeki jogok
szempontjából

szigorú, előzetes egyeztetésen alapuló szabálykövető viselkedése idegen a gyermekek számára. Nem meglepő, hogy bizonytalanná válnak ezekben a felnőtt által teremtett helyzetekben. A gyermekek és felnőttek közötti nyílt vagy látens hatalmi viszonyok miatt (Musgrave, 2019), amelyek elrejtetik a gyermekek valós igényeit, kulcsfontosságú a kutatók érzékenysége a gyermekek szükségleteire, kívánságaira, azok verbális és nonverbális kifejezéseire (Rest, 1982). Így a következő óvodában már egyenként léptünk be a csoportokba egy, a gyermekek bizalmát élvező felnőttel, aki bemutatott minket a gyermekeknek.

4.2. Második eset: a részvétel megtagadásának joga és gyakorlata

Egyes esetekben a gyermekek cselekedeteikkel, gesztusaikkal nyilvánítják ki, hogy mikor nem kívánnak részt venni a kutatásban, így a gyermeki kifejezőmódra való ráhangolódás, valamint annak felismerése, melyik gyermek akar részt venni a kutatásban, és melyik nem, kifejezetten komplex kihívást jelenthet a kutatók számára.

A következő példánkban – az első példánkkal ellentétben itt nem idézünk párbeszédet – az történt, hogy amikor a kutatók és művészek megjelentek a csoportszobában, látványosan megoszlott a gyermekek reakciója az irányukban. Voltak gyermekek, akik érdeklődve vették körül a felnőtteket, de volt két gyermek (egy kislány és egy kislány), akik a kanapén játszottak, és ahogy az ismeretlen felnőttek megjelentek, hátat fordítottak nekik, majd a fal felé fordulva, sutogva folytatták a játékukat egy babával.

A felnőttek elkezdtek az érdeklődő gyermekekkel arról beszélgetni, hogy mi fog történni, és azt is közölték, szeretnék hallani a véleményüket a bemutatásra kerülő történetről, amit hoztak. Az egyik művész odaült a gyermekek mellé a kanapéra, és elkezdte simogatni a kislány hátát (a magyarországi óvodákban megszokott a testi érintés a felnőtt-gyermek kapcsolódás erősítése céljából), mintegy meghívásként, hogy csatlakozzanak a többi gyermekhez. Ekkor a gyermekek odébb csúsztak a kanapén és a hátukat fordították a művész felé, megszakítva vele a kapcsolatot. A művész barátságosan, büntudatkeltés nélkül vette ezt tudomásul. Ezután félíg elfordult a két gyermektől, a többi gyermek felé fordulva megnövelte azt az intim szférát, amelyet a kislány és a kislány magáénak tudhatott, és hagyta őket, hogy folytassák a játékukat. Ezzel a „félrefordulással” nem hagyta teljesen magára a két gyermeket, rést hagyott ahhoz, hogy észrevegye, ha a két gyermek érdeklődése megváltozik, és csatlakozni szeretnének a társaikhoz.

A fenti szituációban a gyermekek nyíltan és magabiztosan, de nonverbális módon fejezték ki, hogy nem szeretnének részt venni abban, ami a csoportban történik. A gyermekek megtalálták a módját annak, hogy visszautasítsák a felkínált közös tevékenységet egy olyan szituációban, amelyben kisebb hatalommal bírtak, mint a jelenlévő felnőttek (Huser és mtsai., 2022).

A gyermekek kívánságát a felnőtt etikai érzékenysége birtokában érzékelte (Rest, 1982), és a kutatásban részt vevő felnőttek és gyermekek közötti kapcsolat fontosságának tudatában ennek fenntartására törekedett (Graham, Powell és Truscott, 2016). A ráhangolódás

nonverbális módon fejezték ki, hogy nem szeretnének részt venni

zsigeri minősége, egyfajta empatikus érzékenység (Lipari, 2014) elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a művész felmérje a szituációt, és abban a pillanatban, etikailag elfogadható módon, „etikai éberségének” (Warin, 2011, 810. o.) birtokában reagáljon a gyermekek jelzéseire (Rest, 1982).

Jelen esetben a gyermekek testbeszédét visszautasításként is lehetett értelmezni, de számos olyan helyzettel is találkozhatunk, ahol a gyermek nem tudja vagy nem akarja ilyen nyíltan kifejezni a szándékát. Ezekben a szituációkban különösen

ébernek kell lennie a kutatóknak vagy a jelenlévő felnőtteknek, hogy elősegítsék a gyermekek igényeinek artikulálását. A gyermekekre

való ráhangolódás lehetővé teszi számunkra, hogy a beleegyezést folyamatként kezeljük, nem pedig végleges formát öltött „termékként” (Eaton, 2020, 851. o.), hiszen az „egymásra figyelés, nem pedig a nyílt interakció a ráhangolódás leglényegesebb összetevője” (Lipari, 2014, 207. o.). A ráhangolódás hiánya könnyen teret adhat az etikailag megkérdőjelezhető kontrollnak és hatalomnak.

A koragyermekkorai kutatásokban az előíró, „abszolutista” etikai értelmezések mellett, amelyek deklarált elvekre, normákra, „kódexekre” építenek, különösen nagy szükség van a rugalmas, szituatív értelmezésre is: „a szituatív kutatásetikai látásmód [...] azt hangsúlyozza, hogy mivel minden kutatási szituáció lényege, hogy alapvetően különbözik minden más kutatási helyzettől – az érintett szereplők, közösségek, a kutató, a helyszín és minden fizikai és kulturális meghatározottság differenciája következtében –, ezért egy szituáció etikai feltételrendszerét csak önmagában lehet mérlegelni és értékelni.” (Biczó, 2022, 87. o.).

A bemutatott esetben a gyermeki szándék valószínűleg az volt, hogy a kutató félreérthetetlenül meglassa a gyermekek kívánságát. Azonban nehezebb helyzetben van a kutató, amikor nem ismeri sem a résztvevőket, sem a helyi kulturális jellemzőket, magatartási kódexeket és szokásokat. Ebben az esetben alighanem elkerülhetetlen, hogy a lokális viszonyokat, a gyermekeket jól ismerő személyeket is bevonjon az adatfelvétel folyamatába. A működésben lévő helyi szokásrendszerek pontos és türelmes átte-

kintése szükséges ahhoz, hogy a gyermekek jogai megvalósuljanak a kutatás folyamatában.

Gyakran előfordul,

hogy a helyi szokásrend-

szerek maguk nem vagy csak részben veszik figyelembe a gyermeki véleményeket és kívánságokat azokban az ügyekben, amelyek a gyermekekről szólnak, amelyekben ők maguk érdekeltek. Ezekben az esetekben perspektívaváltásra van szükség a pedagógusok részéről, hogy a gyermekeket háttérbe szorító és az életüket irányító hatalmi rendszereket, előírásokat és személyes hozzáállásokat (Millei, 2017) tudatosan

megváltoztassák. Ez a feladat már természetesen túlmutat a kutatói kompetenciákon, de megfelelő mintanyújtással akár facilitálhatják is ezeket a folyamatokat a kutatók, ami rámutat a társadalmi felelősségükre.

5. KONKLÚZIÓK

A kutatásetika koragyermekkorai vetületeinek vizsgálata, a gyermeki jogok megjelenítése a kutatásetikai kódexekben egyelőre kevésbé vizsgált, számos részletében kidolgozatlan kérdéskörök. A gyermeki jogok

tisztelete gyakran esetleges, jelenleg leginkább az adott kutató bizonytalan mélységű és eredetű elemekből építkező gyermekképtől függ. Tényleg hisz-e a kutató abban, hogy a gyermeknek joga van kifejezni a véleményét az őt érintő eseményekkel kapcsolatban, vagy átnézve a fejük fölött a felnőttek szavát fogadja el? Tényleg úgy gondolja-e a kutató, hogy a gyermek etikailag egyrangú, döntésképes partner a kutatásokban, vagy sem? A tanulmányban tárgyalt két példa jól mutatja, hogy a gyermekek képesek döntést hozni, ki tudják fejezni, hogy mely szituációban szeretnének benne maradni, és melyekből kilépni.

A gyermekekre odafigyelő, empátikus ráhangolódás nélkülözhetetlen a kutatók számára, de ez nem érhető el automatikusan. Nem lehet félretenni az etikai érzékenységet azután, hogy megkaptuk az engedélyt a kutatásra az etikai bizottságtól. Az etikai korrektség, valamint annak négy jellemzője (Rest, 1982) folyamatosan kell hogy jellemezze a kutatókat a kutatás minden fázisában. Tudomásul kell venni, hogy: „Az emberekkel végzett vizsgálatoknak mindig van egy olyan dimenziója, amely az etikus kutatás elvárásain, szabályokban és jogszabályokban rögzített keretein túlmutat.” (Csépe, 2021, 225. o.)

Itt fontos megjegyezni, hogy ezen tanulmányban leírtaknak vannak korlátai. Először is az, hogy miközben a „kutatás” egy felnőtt konstrukció, a gyermekvilág, amelyet megérteni kíván, nehezen képezhető le felnőtt logikával. Egy gyermekre fókuszáló kutatásban is a felnőtt és a gyermek viszonya mutatkozik meg. Azonban a hatalmi viszonyokból adódóan ez a felnőtt-gyermek

kapcsolat aszimmetrikus, már csak azért is, mert magát a kutatási szituációt is a felnőtt kutató teremti meg a gyermekek számára. Mindemellett a kutatási helyzetek értelmezése is problematikus lehet, különösen akkor, amikor maga a kutatási helyzet (jelen esetben az etikai helyzet) a kutatás tárgya. A gyermek világát akkor tudjuk megérteni, ha a gyermek értelmezéseit helyesen tudjuk percipálni, felismerni. Például a fent bemutatott második szituáció során a felnőtt kutatók feltételezése volt,

gyermekvilág, amelyet
megérteni kíván, nehezen
képezhető le felnőtt logikával

hogy amikor a két gyermek elfordult a művésztől, az azt jelentette, hogy nem kívánnak részt venni a kutatásban. Nem lehetünk azonban biztosak

abban, hogy ez a felnőtt értelmezés helytálló volt. Episztemológiai szempontból nézve ez az értelmezési nehézség annak köszönhető, hogy gyakran áthidalhatatlan hézag van a következő három nézőpont között: (i) ahogyan a gyermek megél egy eseményt, (ii) ahogyan azt a megfigyelő tapasztalja, (iii) és ahogyan azt értelmezi és elmondja másoknak (Bruner, 1984).

A társadalomtudományi kutatások egyik paradoxona az, hogy annak ellenére, hogy a mindennapi életünk ellentmondásokkal és bizonytalanságokkal van tele, kutatóként ezek kiküszöbölésére törekszünk. Ezek a bizonytalanságok és a kiküszöbölésükre tett kísérleteink az etikai kérdésekben is megjelennek. A szituációspecifikus etikai dilemmák negligálása, minimalizálása vagy manipulálása nemcsak etikailag elfogadhatatlan, hanem hatással lehet a kutatási folyamatok és eredmények egészére is. Ennek tudatában a kutatókat arra ösztönözzük, hogy vegyék észre, és nyíltabban vitassák meg kutatásaik kiszámíthatatlan és váratlan etikai

dilemmáit, és bátorítjuk őket arra is, hogy e bizonytalanságokat ne partikuláris, ritka jelenségekként kezeljék, hanem nézzenek szembe ezek valós súlyával és jelenlétével. A kutatások kisebb-nagyobb kudarcait nem eltakarni kell, hanem reflektív módon felszínre hozni, mert ezek mindig

tanítanak bennünket valamire. Az etikai kihívásokat bemutató eseteknek a megosztása reményt ad arra, hogy tanuljunk egymástól, hogy etikusan végezzünk kutatást, különösen, amikor kisgyermekről és a jogaikról van szó.

IRODALOM

- Armijo, M. és Willatt, C. (2022): Ethics committees and shaping of children's participation in qualitative educational research in Chile. *Children & Society*. **38**. 1. sz., 1–15.
- Balen, R., E. Blythe, H. Calabretto, C. Fraser, C. Horrocks és Manby, M. (2006): Involving children in health and social research: „human becomings” or „active beings”? *Childhood*. **13**. 1. sz., 29–48.
- Biczó G. (2022): Kutatásetika a kortárs antropológiában. *Különleges Bánásmód*. **8**. 3. sz., 77–88. DOI: 10.18458/KB.2022.3.77
- Brady, L. és Graham, B. (2018): *Social research with children and young people: A practical guide*. Policy Press, Bristol.
- British Educational Research Association (2018): Ethical guidelines for educational research (4th ed.) Letöltés: <https://www.bera.ac.uk/publication/ethical-guidelines-for-educational-research-2018> (2024. 12. 10.).
- Bruner, J. (1984): *In search of mind*. Harper and Row Publishing Co., New York.
- Chesworth, L. (2018): Embracing uncertainty in research with young children. *International Journal of Qualitative Studies in Education*. **31**. 9. sz., 851–862.
- Clark, A., Carr, M. és Moss, P. (2011): Listening to young children: The Mosaic approach. National Children's Bureau, London.
- Clark, A. (2017): Listening to Young Children: A Guide to Understanding and Using the Mosaic Approach. Routledge, London.
- Csépe V. (2021): Túl az etikán – a humán kutatások kockázatérzékenysége és pszichológiai aspektusai. *Scientia et Securitas*. **2**. 2. sz., 220–226.
- Csikós Cs. (2020): *A neveléstudomány kutatómódszertanának alapjai*. ELTE Eötvös Könyvkiadó, Budapest.
- Eaton, S. E. (2020): Ethical Considerations for Research Conducted with Human Participants in Languages Other than English. *British Educational Research Journal*. **46**. 4. sz., 848–858. DOI: 10.1002/berj.3623
- EECERA (2015): Ethical code for early childhood researchers. Letöltés: <https://www.eecera.org/wp-content/uploads/2016/07/EECERA-Ethical-Code.pdf> (2024. 12. 10.).
- ENSZ (1989): Convention on the Rights of the Child. – Hivatalos magyar fordítása: 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről. Letöltés: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99100064.tv> (2024. 02. 15.).
- Gallagher, L. és Gallagher, M. (2008): Methodological Immaturity in Childhood Research? Thinking Through 'Participatory Methods'. *Childhood*. **15**. 4. sz., 499–516.
- Graham, A., Powell, M.A. és Truscott, J. (2016): Exploring the nexus between participatory methods and ethics in early childhood research. *Australasian Journal of Early Childhood*. **41**. 1. sz., 82–89.
- Gibson, B. E., Stasiulis, E., Gutfreund, S., McDonald, M. és Dade, L. (2011): Assessment of children's capacity to consent for research: A descriptive qualitative study of researchers' practices. *Journal of Medical Ethics*. **37**. 8. sz., 504–509.

- Hammersley, M. (2015): Research ethics and the concept of children's rights. *Children & Society*. **29**. 6. sz., 569–582.
- Hanafin, S., Brooks, A. M., Roche, G. és Meaney, B. (2014): Methodological and ethical issues arising in carrying out research with children and young people. In: Tourangeau, R., Edwards, B., Johnson, T. P., Wolter, K. M. és Bates, N. (szerk.): *Hard-to-Survey Populations*. University Press, Cambridge. 316–346. DOI: 10.1017/CBO9781139381635.019
- Harcourt, D. és Sargeant, J. (2011): The Challenges of Conducting Ethical Research with Children. *Education Inquiry*. **2**. 3. sz., 421–436.
- Hendry, H., Teszenyi, E., Rodriguez-Leon, L., Maynes, M.-L., Dorrian, J. és Edwards, T. (2024): Tensions, assumptions and situated ethics: attuning to the unpredictability of ethics in early childhood research participation. *European Early Childhood Education Research Journal*. 1–14. DOI: 10.1080/1350293X.2024.2387570
- Huser, C., Dockett, S. és Perry, B. (2022): Young children's assent and dissent in research. *European Early Childhood Education Research Journal*. **30**. 1. sz., 49–62.
- Kutrovácz K. (2016): Kvalitatív interjúzás kamaszokkal: Módszertani és etikai kihívások a gyerekek kutatásában. *Prosperitas*. **3**. 2. sz., 88–110.
- Johansson, E. és Puroila, A. M. (2021): Research perspectives on the politics of belonging in early years education. *International Journal of Early Childhood*. **53**. 1.sz., 1–8. DOI: 10.1007/s13158-021- 00288-6
- Lipari, L. (2014): On interlistening and the idea of dialogue. *Theory & Psychology*. **24**. 4. sz., 504–523. DOI: 10.1177/0959354314540765
- Lundy, L. (2007) „Voice” is not enough: conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *British Educational Research Journal*. **33**. 6. sz., 927–942. DOI: 10.1080/01411920701657033
- Lundy, L. és McEvoy, L. (2012): Children's rights and research processes: Assisting children to (in)formed views. *Childhood*. **19**. 1. sz., 129–144. DOI: 10.1177/0907568211409078
- Lundy, L. (2018): In defence of tokenism? Implementing children's right to participate in collective decision-making. *Childhood*. **25**. 3. sz., 340–354. DOI: 10.1177/0907568218777292
- Lyndon, H. (2023): Embracing the breadth of ethical complexities in early childhood research. *European Early Childhood Education Research Journal*. **31**. 2. sz., 143–146.
- McMellon, C. és Tisdall, K. (2020): Children and young people's participation rights: Looking backwards and moving forwards. *The International Journal of Children's Rights*. **28**. 1. sz., 157–182. DOI: 10.1163/15718182-02801002
- Mercieca, D., Mercieca, D. P. és Mercieca, S. P. (2022): Uncertainty and practical judgement in research: a call for attentive 'listening'. *Qualitative Research*. **22**. 3. sz., 421–435. DOI: 10.1177/1468794120985685
- Millei Zs. (2017): Gyermekjogok és a gyermekek részvétele az óvodai életben. In: Vargáné Nagy A. (szerk.): *Családi nevelés – II. kötet*. Didakt, Debrecen. 193–213.
- MTA (2010): *A Magyar Tudományos Akadémia Tudományetikai Kódexe*. Letöltés: https://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/tudomanyetikai_bizottsag/tudomanyetikai_kodex_kgy_20100504.pdf (2024. 07. 23.).
- Musgrave, J. (2019): Reflexivity in educational research. In: Brown, Z. és Perkins, H. (szerk.): *Using innovative methods in early years research: Beyond the conventional*. Routledge, Abingdon. 7–18.
- Nutbrown, C. (2010): Naked by the Pool? Blurring the Image? Ethical Issues in the Portrayal of Young Children in Arts-Based Educational Research. *Qualitative Inquiry*. **17**. 1 sz., 3–14.
- Øye, C., Sørensen, N. Ø. és Glasdam, S. (2016): Qualitative research ethics on the spot: Not only on the desktop. *Nursing Ethics*. **23**. 4. sz., 455–464. DOI: 10.1177/0969733014567023
- Palaiologou, I. (2014): 'Do we hear what children want to say?' Ethical praxis when choosing research tools with children under five. *Early Child Development and Care*. **184**. 5. sz., 689–705.

- Rest, J. R. (1982): A psychologist looks at the teaching of ethics. *The Hastings Center Report*. **12**. 1. sz., 29–36. DOI: 10.2307/3560621
- Richardson, T. (2019): 'Why haven't I got one of those?' A consideration regarding the need to protect non-participant children in early years research. *European Early Childhood Education Research Journal*. **27**. 1. sz., 5–14. DOI: 10.1080/1350293X.2018.1556530
- Salamon, A. (2015): Ethical symmetry in participatory research with infants. *Early Child Development and Care*. **185**. 6. sz., 1016–1030.
- Schulte, C. M. (2019): *Ethics and Research with Young Children*. New Perspectives. Bloomsbury Publishing Plc., London.
- Stake, R. E. (1995): The art of case study research. SAGE Publications, Inc., Thousand Oaks.
- UNICEF Evaluation Office (2015): *UNICEF procedure for ethical standards in research, evaluation, data collection and analysis*. Letöltés: <https://www.unicef.org/media/54796/file> (2024. 10. 28.).
- Urbina-Garcia, A., Jindal-Snape, D., Lindsay, A., Boath, L., Hannah, E. F., Barrable, A. és Touloumakos, A. K. (2022): Voices of young children aged 3–7 years in educational research: An international systematic literature review. *European Early Childhood Education Research Journal*. **30**. 1. sz., 8–31. DOI: 10.1080/1350293X.2021.1992466
- Warin, J. (2011): Ethical Mindfulness and Reflexivity: Managing a Research Relationship with Children and Young People in a 14-Year Qualitative Longitudinal Research (QLR) Study. *Qualitative Inquiry*. **17**. 9. sz., 805–814.

„Francia gyermekkönyv-
illusztráció, Jean de
Brunhoff: *Histoire de
Babar*. Edition du
Jardin des Modes”